

Prince of Songkla University
Pattani Campus
ภาคผนวก

หน้าปกหนังสืออียาฮ์ อุลุม อัคคีน

أَحْيَاءُ عُلَمَاءِ الدِّينِ

تصنيف

الإمام أبي حامد محمد بن محمد الغزالي

المتوفى في سنة ٥٠٥ هـ

وَبَدَيْلُهُ كِتَابٌ

المغني عن حمل الأسفار في الأسفار

في تلخيص ما في الأحياء من الأخبار

للملكة زين الدين أبي العاصم عبد الرحيم بن الحسين القرظي
المتوفى في سنة ٨٠٦ هـ

المجلد الأول

طبعة جديدة مخرجة الآيات القرآنية

وتسماً ما للنفع الحفناً بالكتاب في آخره ثلاثة كتب:

الأول : تعريف الأحياء بقصائد الأحياء للعلامة عبد القادر بن شيخ بن محمد الله
ابن شيخ بن عبد الله العيدروس بن معلوي .

الثاني : الاملاء عزائلكالات الأحياء للإمام القرظي : ردّ بواعراضات
أوردتها بعض المعاصرين له على بعض مواضع من الأحياء .

الثالث : عوارف المعارف ، للعارف بالله تعالى الإمام المسهر تودري .

دار الكتب العلمية

بيروت - لبنان

الباب الأول

في فضل العلم والتعليم وشواهد من النقل والعقل

فضيلة العلم

شواهدا من القرآن قوله عز وجل: ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ﴾^(١) فانظر كيف بدأ سبحانه وتعالى بنفسه وثنى بالملائكة وثلى بأهل العلم؛ وناهيك بهذا شرفاً وفضلاً وجلاءً ونبلًا. وقال الله تعالى: ﴿يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾^(٢) قال ابن عباس رضي الله عنهما: للعلماء درجات فوق المؤمنين بسبعمائة درجة ما بين الدرجتين مسيرة خمسمائة عام. وقال عز وجل ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾^(٣) وقال تعالى: ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾^(٤) وقال تعالى: ﴿قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾^(٥) وقال تعالى: ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ﴾^(٦) تنبيهاً على أنه اقتدر بقوة العلم. وقال عز وجل: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾^(٧) بين أن عظم قدر الآخرة يعلم بالعلم. وقال تعالى: ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يُعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾^(٨) وقال تعالى: ﴿وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَنْطَلُونَهُ مِنْهُمْ﴾^(٩) رد حكمه في الوقائع إلى استنباطهم والحق رتبتهم برتبة الأنبياء في كشف حكم الله؛ وقيل في قوله تعالى: ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُبَارِي سَوْءَ أَنْفُسِكُمْ﴾ يعني العلم «وريشاً» يعني اليقين «وإلياس التقرى»^(١٠) يعني العباء. وقال عز وجل ﴿وَلَقَدْ جِئْتَانِي بِكِتَابٍ فَضَلْتَنَا عَلَى كَلِمٍ﴾^(١١) وقال تعالى: ﴿فَلَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا إِذْ يُضَاهِيهِمْ عَدُوَّهُمْ إِذْ يَقُولُ لَا يُبْرَأُ مِنْهُمْ﴾^(١٢) وقال عز وجل ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾^(١٣) وقال تعالى: ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾^(١٤) وإنما ذكر ذلك في معرض الامتنان.

وأما الأخبار فقال رسول الله ﷺ: «من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين ويلهمه رشده»^(١٥). وقال ﷺ:

كتاب العلم: الباب الأول

- (١) سورة آل عمران، الآية: ١٨.
- (٢) سورة المجادلة، الآية: ١١. (٣) سورة الزمر، الآية: ٩.
- (٤) سورة فاطر، الآية: ٢٨. (٥) سورة الرعد، الآية: ٤٣.
- (٦) سورة النمل، الآية: ٤٠. (٧) سورة الفصص، الآية: ٨٠.
- (٨) سورة العنكبوت، الآية: ٤٣. (٩) سورة النساء، الآية: ٨٣.
- (١٠) سورة الاعراف، الآية: ٢٦. (١١) سورة الاعراف، الآية: ٥٢.
- (١٢) سورة الاعراف، الآية: ٧. (١٣) سورة العنكبوت، الآية: ٤٩.
- (١٤) سورة الرحمن، الأيات: ٤، ٣.
- (١٥) حديث (من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين ويلهمه رشده) متفق عليه من حديث معاوية دون قوله (ويلهمه رشده) وهذه الزيادة عند الطبراني في الكبير.

หน้าสุดท้ายของหนังสืออภัยโทษ อัครคืน

_____ ๓๔๒ _____
 فی ذکر شیء من البدايات

المروزية، قال أخبرنا الهيثم الكشميهني، قال أخبرنا أبو عبد الله الفربري، قال أخبرنا أبو عبد الله البخاري، قال حدثني إسحاق، قال حدثنا عبد الصمد، قال حدثنا عبد الرحمن بن عبد الله بن دينار عن أبيه عن أبي صالح عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «إن الله تعالى إذا أحب عبداً نادى جبريل: إن الله تعالى قد أحب فلاناً فأحبه، فيحبه جبريل، ثم ينادي جبريل في السماء: إن الله قد أحب فلاناً فأحبه، فيحبه أهل السماء، ويوضع له القبول في الأرض» وبالله العون والعصمة والتوفيق.

تم بحمد الله المميد المبيدي

كتاب عوارف المعارف للإمام السهروردي

والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

Prince of Songkla University
 Pattani Campus

(Manuscript)

Imam al Ghazali's Concept of Education in Ihya Ulum al Din**Ibhorroheng Tisa¹ Ibrahim Narongruksakhet²****ABSTRACT**

This research aimed at: 1) Studying the life and the scholarly works of Imam al Ghazali, 2) Analyzing the educational theory of the book *Ihya Ulum Din*. 3) And exploring the educational thoughts of al-Imam al Ghazali in the book *Ihya Ulum al Din*. So, the data of this research were collected from the primary and secondary sources based on the methodologies of the scientific researches.

The findings of this research are as follows: 1) Imam al Ghazali was raised in a poor family who loved knowledge and the scholars. He studied on the hospice of the Sufi scholars of his era till he became an erudite scholar with the honorific title of "*Hujjat al-Islam*". Al-Imam Ghazali spent his life in the service of knowledge and the search for truth till he passed away on the path of the Holy Prophet (SAW). 2) The book of *Ihya Ulum Din* is well esteemed among the scholars since its writing in the 5th Century of Hijrah. It is based on the principles of Quran and Sunnah with a great wisdom background that impress its reader. 3) The educational thoughts of al-Imam al-Ghazali can be summarized in three main points: 3.1 His thought about knowledge and sciences, 3.2 His views about teaching methodologies, 3.3 and his ideas about education. For his thought about knowledge, al-Ghazali sees knowledge as a noble goal by itself, because it is a mean to get nearer to the Almighty. He also sees that revelation is the mean for the religious knowledge, and the research is the mean for the secular and worldly sciences. As for his thought concerning the teaching methodologies, he sees that learning is the tool to purify the heart and to get rid of the bad behaviors. Therefore, a teacher should be well-versed in his field of teaching, skilled in teaching methods. He/she should look for the best way to instill his lesson in an interesting manner to the learners that match their background. A teacher should also pay great attention to the personal differences among the learners. For his thoughts about education, al-Ghazali sees that learning and education are two parallel process that cannot be separated each from other. Education is a development process for the personality of the learners, which should cover all aspect of their life, in order to them to become good servants of the Almighty Allah, and to get His mercy.

¹ Graduate (Islamic Studies)

² Ph.D. (Curriculum and Instruction), Assoc Professor

**แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีในหนังสืออิฮฺยาอ์ อุลุม อัลดีน
อิบรอหฺเริง ตีซา¹ อิบราฮีม ณรงศ์รักษาเขต²**

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาชีวประวัติและผลงานทางวิชาการของอิหม่ามอัลเฆาะซาลี 2) ศึกษาความเป็นมาและเนื้อหาสาระของหนังสืออิฮฺยาอ์ อุลุม อัลดีน 3) ศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีในหนังสืออิฮฺยาอ์ อุลุม อัลดีนโดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้หลักการทางวิชาการ

ผลการศึกษาพบว่า 1) อิหม่ามอัลเฆาะซาลีเกิดจากครอบครัวธรรมดา ช่างจน รักในความรู้และผู้รู้ ได้รับการดูแลอบรมจากนักศูฟีตั้งแต่แรกแล้วศึกษาต่อจากบรรดาอุละมาอ์และค้นคว้าด้วยตัวเองจนได้รับการสมญานามว่า “หุญญะฮฺ อัล อิสลาม” ท่านใช้ชีวิตในการสอนและฟื้นฟูศาสนา เป็นผู้รู้ในหลายสาขาวิชา มีผลงานทางวิชาการมากมาย ชอบแสวงหาความรู้และความจริงจนชีวิตในแนวทางของท่านสอดคล้องตามแนวศูฟี 2) หนังสืออิฮฺยาอ์ อุลุม อัลดีน เป็นหนังสือที่ได้รับการยอมรับจากบรรดาอุละมาอ์และมหาชน มีเนื้อหาสาระในหลายสาขาวิชา เป็นหนังสือฟื้นฟูวิชาการอิสลามในอิเรอะฮฺศตวรรษที่ห้า ใช้สำนวนภาษาที่สามารถเข้าใจผู้อ่านด้วยการเปรียบเทียบและยึดหลักฐานจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และอาฮฺยาร่วมวิธีการเขียนแนวอะฮฺลุล อัศสุนนะฮฺ อะ อัลดุนญะมาฮฺ 3) แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีในหนังสืออิฮฺยาอ์ อุลุม อัลดีน ประกอบด้วย 3.1 แนวคิดเกี่ยวกับความรู้ 3.2 แนวคิดเกี่ยวกับการสอน 3.3 แนวคิดเกี่ยวกับการดรุบิยะฮฺ สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ท่านมีแนวคิดว่า ความรู้เป็นสิ่งประเสริฐสุดด้วยความรู้สามารถเข้าถึงอัลลอฮฺ อะหฺยูเป็นที่มาของความรู้ทางธรรม ความรู้ทางโลกได้ด้วยประสบการณ์และการคิดค้นด้วยสติปัญญา ความรู้มุฮาซะฟาฮฺเป็นความรู้เฉพาะผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ไร้มลทินมีที่มาจากอัล อิสลาม แนวคิดเกี่ยวกับการสอนท่านมีแนวคิดว่า การสอนเป็นกระบวนการหล่อหลอมจิตใจและบ่มเพาะพฤติกรรม ครูผู้สอนต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ ครูผู้สอนต้องแสวงหาวิธีและเทคนิคการสอนที่เหมาะสมกับเนื้อหาและเข้ากับผู้เรียน ครูผู้สอนต้องให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียนและใช้จิตวิทยาทางการศึกษา และแนวคิดเกี่ยวกับการดรุบิยะฮฺท่านมีแนวคิดว่าการสอนต้องควบคู่กับการดรุบิยะฮฺ การดรุบิยะฮฺเป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพผู้เรียนต้องครอบคลุมทุกด้านของความเป็นมนุษย์เพื่อเป็นบ่าวที่สมบูรณ์และได้รับความโปรดปรานจากอัลลอฮฺ

¹ นักศึกษาปริญญาโท (สาขาวิชาอิสลามศึกษา)

² Ph.D.(หลักสูตรและการสอน),รองศาสตราจารย์

บทนำ

การศึกษาของโลกมุสลิมปัจจุบันส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดตะวันตกหรือแนวคิดเซculosla ที่แยกแหวางความรู้ทางธรรมและความรู้ทางโลก ทำให้เป้าหมายการศึกษาปัจจุบันเน้นด้านวัตถุมากกว่าด้านคุณธรรม จึงส่งผลต่อการศึกษาของมุสลิมเป็นอย่างมาก เพื่อเป็นทางออกสำหรับปัญหาดังกล่าวนั้นมุสลิมจำเป็นต้องกลับสู่อิสลามในทุกอริยาบถของชีวิต โดยเฉพาะด้านการศึกษา (al-Nuri ,1984 : 52)

การกลับสู่อิสลามในด้านการศึกษานั้นนักวิชาการมีทัศนะหลายทัศนะทุกๆ ทัศนะนั้นอยู่ในขอบเขตของการอิสลามานูวัตร์ (Islamization) ทางการศึกษาทั้งสิ้น กล่าวคือ การปรับให้ทุกอย่างที่เกี่ยวกับการศึกษาให้สอดคล้องกับหลักการของศาสนาอิสลาม อิสลามมานูวัตร์ เป็นแนวคิดในการปฏิวัติสู่หลักคำสอนของศาสนาที่ถูกต้องเริ่มด้วยกระบวนการจัดการศึกษา (al-Ma'had al-'Aalami li al-Fikri al-Islami, 1986 : 166 – 171)

ในทัศนะของผู้วิจัยการอิสลามานูวัตร์ที่มีความสำคัญมากที่สุดคือการใช้ประโยชน์จากแนวคิดต่างๆของอุละมาอ์มุสลิมสมัยก่อนที่ได้อุทิศชีวิตเพื่ออิสลามและการศึกษาอิสลามแล้วมาประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวให้เข้ากับสภาพปัจจุบันเพราะแนวคิดทางการศึกษาปัจจุบันส่วนแล้วเป็นผลสะท้อนจากแนวคิดของอุละมาอ์มุสลิมสมัยก่อน(al-Jurjani,2005:99) โดยเฉพาะแนวคิดของอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์ดั่งที่ ศ.ดร.มุฮัมหมัด ซารีฟ ก่าน (อิบราฮีม ณรงครักญาเขต, 2546: 65 อ้างจาก Khan , 1986:84) ว่า “ การศึกษาในปัจจุบันนั้นเป็นผลสะท้อนอย่างชัดเจนถึงแนวคิดทางการศึกษาของ อัล เจมาฮะลีย ”

หนึ่งในงานเขียนของท่านอิหม่ามที่ได้รับความนิยมมากในบรรดามุสลิมและไม่ใช่มุสลิมคือหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน ซึ่งเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระในหลายสาขาวิชามีผู้ค้นยกย่องหนังสือดังกล่าวมากมายดั่งที่ อัสสุบกี (ม.ป.ป. : 202 /6) กล่าวว่า “ ถ้ามุสลิมคนใดไม่มีหนังสือนอกจากหนังสือ อิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน ก็เพียงพอแล้วสำหรับเขา” อันนุรีย์ กล่าวว่า “หนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีนเกือบจะเป็นอัลกุรอาน” (อ้างใน al-Qaradawi , 2004 : ๖) รวมทั้งอิหม่ามอัลเจมาฮะลีย์เป็นอุละมาอ์ในมัซฮับซุนนีและได้รับการยกย่อง การยอมรับจากมุสลิมทั่วโลกโดยเฉพาะมุสลิมในแถบมลายู อิหม่ามมุฮัมหมัด อิบนุ ยะหฺยา กล่าวว่ “อัลเจมาฮะลีย์คืออัสซุนนีที่อิชฺกันที่ส่อง” (อ้างในal-Subki , มปป : 202 /6) และท่านได้รับการสมญานามจากบรรดาอุละมาอ์มุสลิมว่าเป็นทั้งมูญฺดิค (مجدد القرن الخامس المحجري) นักฟื้นฟูศาสนาในศตวรรษที่ห้าของอิเรอะฮ์ศักราช เป็นหุญญะตุลอิสลาม (حجة الإسلام) ผู้ที่ได้รับการอ้างอิงในเรื่องศาสนา และเป็นผู้ฟื้นฟูเผยแพร่ศาสตร์ต่างๆในอิสลาม (محي علوم الدين) (al-Qaradawi : 2004 : ๖) หนังสือต่างๆ

ของอิหม่ามอัลเจมาฮาลีย์เพิ่มเติมด้วยแนวคิด ปรัชญา และศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมที่ควรแก่การศึกษาและให้ความสำคัญ(Inṣāf Ramaḍān , 2004 : 211)

ด้วยการรับใช้ศาสนาอิสลามของท่านอิหม่ามอัลเจมาฮาลีย์และผลงานทางวิชาการต่างๆ มากมายที่เต็มด้วยแนวคิดที่ควรแก่การศึกษาโดยเฉพาะหนังสืออียาห์ อุลูม อัคดีน ก่อรวมกับการที่ท่านอิหม่ามเป็นอุละมาอ์นักฟื้นฟูศาสนาและเป็นทายาทผู้สืบทอดมรดกท่านนบีผู้หนึ่ง ดังที่ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวไว้ว่า

((العلماء ورثة الأنبياء)) رواه أبو داود ، د . ت : 4642

ความว่า : “บรรดาอุละมาอ์ (ผู้รู้ในศาสนา) คือ ทายาทผู้สืบทอดมรดกจากเหล่าศาสนทูต” (บันทึกโดย Abu Dawud , n.d : 4642)

((إن الله يعث لهذه الأمة على رأس كل مائة سنة من يجدد لها دينها))

رواه أبو داود ، د . ت : 4291

ความว่า : “แท้จริงอัลลอฮ์ จะทรงคัดเลือกให้แก่ประชาชาตินี้ในทุกๆ ร้อยปีบุคคลที่จะมาฟื้นฟูศาสนาของพวกเขา” (บันทึกโดย Abu Dawud , n.d : 4291)

จากความสำคัญของการศึกษาอิสลามและปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นประกอบกับความสนใจของผู้วิจัยต่อหนังสืออียาห์ อุลูม อัคดีน ผู้วิจัยมีความมุ่งมั่นที่จะศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาฮาลีย์ในหนังสืออียาห์ อุลูม อัคดีน เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการอิสลามานวัตกรรมทางการศึกษาและเพื่อประโยชน์ในการทำงานเพื่ออัลอิสลามและมุสลิมีนต่อไป ขออภัยที่อัลลอฮ์ทรงให้ความช่วยเหลือและให้ทางนำ อามีน ยะ ร็อบ อัลอะละมีน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาชีวประวัติท่านอิหม่ามอัลเจมาฮาลีย์
2. เพื่อศึกษาความเป็นมาและเนื้อหาสาระของหนังสืออียาห์ อุลูม อัคดีน
3. เพื่อศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาฮาลีย์ในหนังสืออียาห์

อุลูม อัคดีน

ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย

1. ได้ทราบถึงชีวประวัติและผลงานทางวิชาการของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์
2. ได้ทราบถึงความเป็นมาและเนื้อหาสาระในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีน
3. ได้ทราบถึงแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์ในหนังสืออิหฺยาอ์

อุลุม อัคดีน

4. เป็นข้อมูลให้กับผู้ที่สนใจเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาในอิสลาม
5. เป็นประโยชน์ให้กับผู้อยู่ในวงการอิสลามศึกษา

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์ในหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีนครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาภายในขอบเขตต่อไปนี้

1. ศึกษาชีวประวัติและผลงานทางวิชาการของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์
2. ศึกษาความเป็นมาและเนื้อหาสาระของหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัคดีน
3. ศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาซาลีย์จากหนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม

อัคดีน ในบทกิตาบ อัลอิลม์ และบทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา การสอน และการฝึกอบรมมุอะลิมะตุลคิลี

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดข้อตกลงเบื้องต้นไว้ดังนี้

1. การปริวรรตอักษรอาหรับ-ไทย และศัพท์ด้านอิสลามศึกษาผู้วิจัยจะใช้ของมหาวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

2. การปริวรรตอักษรอังกฤษ-ไทยผู้วิจัยจะใช้ของห้องสมุดรัฐสภา(ทองเกรต) สหรัฐอเมริกา

3. การแปลความหมายคัมภีร์อัลกุรอาน ผู้วิจัยจะใช้ความหมายที่แปลเป็นภาษาไทย โดยสมาคมนักเขียนเกอาฮารบ์ที่พิมพ์โดยศูนย์กัมภีร์ฟีฮ์อัลฟัอการพิมพ์ อัลกุรอานแห่งนครมะดีนะฮ์ ฮ.ศ.1419

4. การแนะนำชื่อบุคคล สถานที่ ผู้วิจัยจะใช้ภาษาไทยพร้อมกับใช้ภาษาอังกฤษ ภายใต้วงเล็บ

5. การอ้างอิง ผู้วิจัยจะใช้วิธีการอ้างอิงแบบนาม-ปี(Author-Date) โดยจะระบุชื่อผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ และเลขหน้าที่ใช้อ้างอิงในเครื่องหมายวงเล็บ (...) ทั้งนี้ หากผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลสำคัญที่ควรอ้างอิงเพิ่มเติม ผู้วิจัยก็จะใช้วิธีการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ (Footnote)

6. การขยายความคำศัพท์เฉพาะและสถานที่ในอดีตที่สำคัญ ผู้วิจัยจะอธิบายไว้ในวงเล็บหรือเชิงอรรถ

7. ประวัตินามของบุคคลที่สำคัญ ผู้วิจัยจะเขียนประวัติโดยสังเขปไว้ในเชิงอรรถ

8. การอ้างอิงอรรถุรอาณ ผู้วิจัยจะใช้มาตรฐานการอ้างอิงโดยระบุชื่อศุระสุ และลำดับอายะสุ

9.การอ้างอิงอรรถุหะคิย ผู้วิจัยจะอ้างด้วยทหะคิยและคำแปลพร้อมระบุชื่อผู้บันทึกปีพิมพ์ หมายเลขหะคิย หากหะคิยบันทึกโดยอรรถุคอรืและมุสลิมผู้วิจัยจะไม่ระบุระดับของหะคิย ส่วนหะคิยที่บันทึกโดยผู้อื่นจะระบุระดับของหะคิย

10. การแปลคำรหนังสือและเอกสารต่างๆที่เป็นภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะแปลความหมายโดยภาพรวมและจะคงรักษาความหมายของข้อความเดิมอย่างสมบูรณ์ที่สุด

11. ข้อมูลที่ได้จากหนังสือหรือคำรต่างๆผู้วิจัยจะอ้างถึงด้วยวิธีการเขียนนาม ปี โดยมีชื่อผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ และเลขหน้าที่ใช้อ้างอิงในเครื่องหมายวงเล็บ

12. รูปแบบการพิมพ์งานวิจัย ผู้วิจัยใช้คู่มือการเขียนและการพิมพ์วิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปี 2545 และคู่มือการวิจัยเพื่ออิสลามศึกษาของวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปี 2548

นิยามศัพท์เฉพาะ

แนวคิดทางการศึกษา หมายถึง แนวความคิดของอิหม่ามอัลฆะมาลีฮ์ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติในทางการศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสารเชิงพรรณนา (Descriptive Research) โดยศึกษาจากหนังสืออียาห์ อูloom อัคดิน ส่วนข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ(Primary Sources) โดยศึกษาจากหนังสืออรรถาธิบายอัลกุรอาน หนังสืออัลหะดีษและหนังสืออรรถาธิบายอัลหะดีษ หนังสือ อียาห์ อูloom อัคดินและหนังสืออื่นๆของท่าน อิหม่ามอัลฆะซาลี และผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) โดยมุ่งเน้นค้นคว้าจากตำราภาษาอาหรับที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลฆะซาลี เช่น หนังสือของท่านอิหม่ามอัลฆะซาลีที่ได้อธิบายขยายความหรือย่อ หรือแปลโดยผู้อื่น หนังสือและตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาอิสลามและแนวคิดทางการศึกษา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอิหม่ามอัลฆะซาลี การศึกษาอิสลามและแนวคิดทางการศึกษา และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอิหม่ามอัลฆะซาลี การศึกษาอิสลามและแนวคิดทางการศึกษา เป็นต้น ทั้งนี้ ก็จะศึกษาจากหนังสือที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษา เพื่อใช้ป็นข้อมูลสนับสนุน

ผลการวิจัย

1. ชีวิตประวัติของท่านอิหม่ามอัลฆะซาลี

ท่านอิหม่ามอัลฆะซาลีมีนามว่ามุฮัมมัด บุคร มุฮัมมัดอะบูหามิด อัฎฎูซีย์ อัลฆะซาลี ชาวตะวันตกปัจจุบันรู้จักท่านในนามอัลฆะซาลี หรือ อัลฆอซซาลี , อูนูหามิด และ อัลฆอซิล ต้นตระกูลของอิหม่ามอัลฆะซาลีเป็นต้นตระกูลที่โคเคน ท่านเกิดในปี ส.ศ. 450 หรือ ส.ศ. 451 ตรงกับปี ค.ศ. 1058 หรือ ค.ศ. 1059 ที่หมู่บ้านฆะซาละฮ์ อันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเมืองกูส มณฑลกูรอซาน ปัจจุบันตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอิหร่าน บิดาของท่านเป็นคนยากจน สมละ ถือสันโดยตามแนวทางศูฟี มีอาชีพทอขนสัตว์ขายตามร้านค้าในเมืองกูส

ท่านได้รับการดูแลอบรมจากนักศูฟีตั้งแต่แรกแล้วศึกษาต่อจากบรรดาอุละมาอ์ จบด้วยการศึกษาจากอัลอิหม่ามอัลญะนีย์และได้ค้นคว้าด้วยตัวเองจนได้รับการสมญานามว่า “หุญญะฮ์ อัล อิสลาม” ท่านใช้ชีวิตในการสอนและฟื้นฟูศาสนา เป็นผู้รู้ในหลายสาขาวิชา มีผลงานทางวิชาการมากมาย ชอบแสวงหาความรู้และความจริง ในช่วงท้ายของชีวิตท่านได้ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายที่สุดและหันไปให้ความสำคัญกับการศึกษาของท่านบิท่องเที่ยวและทบทวนหนังสือหะดีษอัล

บุกอริยฺและมุสลิม ท่านสิ้นอายุขัยในวันที่ 14 เดือนญะมาดี้อาหิร ปี ฮ.ศ. 505 (ค.ศ. 1111) ศพของท่านถูกฝังอยู่ที่เมืองกูส

2. หนังสืออิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน

หนังสือเล่มนี้มีชื่อว่า อิหฺยาอ์ อุลุม อัลดีน เขียนเป็นภาษาอาหรับว่า إحياء علوم الدين เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า Ihya Ulum al Din มีความหมายว่า การฟื้นฟุวิชาการศึกษา ท่านได้เขียนหนังสือนี้โดยมีจุดมุ่งหมายดังนี้

- 1- เพื่อฟื้นฟุศาสตร์ทางศาสนา ซึ่งถึงแนวทางของนักวิชาการสมัยก่อน
- 2- เพื่อชี้ทางให้กับผู้ที่ต้องการความรู้ที่เกิดประโยชน์ตามแนวทางของบรรดามุขีและบรรพชนผู้ทรงสังฆกรรมในสมัยก่อน
- 3- เพื่อส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับการปฏิบัติเพราะจุดมุ่งหมายสูงสุดของการเรียนรู้นั้นคือการปฏิบัติในสิ่งที่ได้เรียนรู้อมา
- 4- เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ใจในการปฏิบัติหรืออิคลาศ โดยขจัดสิ่งแปลกปลอมทั้งปวงที่มาหลอกลวงในขณะที่ปฏิบัติ

ท่านได้แบ่งหนังสือเล่มนี้เป็นสี่ส่วนคือ ส่วนอัล อิบาคาด ส่วนอัล อาคาด ส่วนอัล มุสลิกาด และส่วนอัล มุนญิยาด แต่ละส่วนประกอบด้วยสิบบทรวมทั้งหมดเป็นสี่สิบบท มีเนื้อหาสาระในหลายสาขาวิชา เป็นหนังสือฟื้นฟุวิชาการศึกษาในอิเราะฮ์ศตวรรษที่ห้า ได้รับการยอมรับจากบรรดาคอละมาอ์และมหาชน ใช้สำนวนภาษาที่สามารถเข้าถึงใจผู้อ่านด้วยการเปรียบเทียบและยึดหลักฐานจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และอาษาร์ตามวิธีการเขียนแนวอะฮฺลิลอัสสุนนะฮ์ อะฮฺลิลญะมาอะฮ์

3. แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลฆะซาลี

3.1 แนวคิดของอิหม่ามอัลฆะซาลีเกี่ยวกับความรู้

ในทัศนะของอิหม่ามอัลฆะซาลี การศึกษาหาความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสูงสุดก่อนความจำเป็นอื่นๆ และเป็นหน้าที่หลักของมุอฺมินทุกคน ความรู้ที่นอกเหนือจากความรู้อัลลอฮฺ (ความรู้ที่ได้ด้วยการประทานจากอัลลอฮฺแก่ผู้ที่อัลลอฮฺทรงปรารถนา) จะมีได้ต้องด้วยการแสวงหาอัลลอฮฺทรงให้ ความรู้แก่บ่าวผู้ยำเกรงต่อพระองค์และเพียรพยายามหาความรู้และพระองค์ทรงเพิ่มพูนความรู้เมื่อว่าผู้นั้นได้ปฏิบัติในสิ่งที่ได้เรียนรู้ ความรู้เป็นสิ่งประเสริฐสุดด้วยความรู้สามารถเข้าถึงอัลลอฮฺ ะหฺยูเป็นที่มาของความรู้ทางธรรม ความรู้ทางโลกมิได้ด้วยประสบการณ์

และการคิดค้นด้วยสติปัญญา ความรู้ภาษาชะยะเป็นความรู้เฉพาะผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ไร้มลทินมีที่มาจาก อัล อิลฮาม

ความรู้ทุกความรู้มาจากอัลลอฮ์ซึ่งเป็นที่มาของความรู้ในลำดับเริ่มต้น และแหล่งที่มาของความรู้ในลำดับต่อมาซึ่งเป็นเหตุที่จะได้มาของรู้นั้นมีอยู่ 3 แหล่งที่สำคัญคือ (al-Ghazali, 1986 : 3/20)

1- อัล วะฮยู (الوحي) แหล่งที่มาของความรู้แหล่งนี้สำหรับบรรดาศาสนทูตของอัลลอฮ์ (นบีและรَسُول) โดยมีญิบรีลเป็นผู้ทำหน้าที่นำส่งวะฮยูจากอัลลอฮ์ถึงศาสนทูตของพระองค์ ความรู้ที่ได้จากแหล่งนี้เป็นความจริงเสมอและไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ ความรู้จากแหล่งนี้ไม่สามารถแสวงหาได้แต่เป็นการมอบให้จากอัลลอฮ์ในใจของบ่าวที่อัลลอฮ์ทรงเลือกเป็นศาสนทูต

วะฮยูคือการวิวรณ์จากอัลลอฮ์แก่บรรดาศาสนทูตของพระองค์ วะฮยูมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันเช่น วะฮยูที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้กับนบีมุฮัมมัดทั้งกายาและคหามาหา โดยมิญิบรีล เป็นสื่อกลาง และการอ่านมนับเป็นอิบาคะฮ์เรียกว่า อัลกุรอาน และวะฮยูที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่นบีมุฮัมมัดในรูปของคหามาหาและไม่สามารถนับเป็นอิบาคะฮ์ด้วยการอ่านมน โดยไม่มีมิญิบรีลเป็นสื่อกลางแต่เป็นการประทานให้จากอัลลอฮ์แก่นบีมุฮัมมัดโดยตรงเรียกว่า หะดีษ วะฮยูที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่นบีมูซา เรียกว่าอินญิล วะฮยูที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่นบีมูซา เรียกว่าเตวารอฮ์ วะฮยูที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่นบีมูซาเรียกว่าซะฮูร และวะฮยูที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่นบีมูซาและนบีมูฮัมมัดเรียกว่าศุหุฟ

2- อัล อิลฮาม (การประทาน) เป็นแหล่งที่มาของความรู้สำหรับบรรดาผู้ที่อัลลอฮ์ทรงรักและให้การช่วยเหลือ (วะลี) ความรู้จากแหล่งนี้ไม่จำเป็นต้องใช้ครูผู้สอนหรือผู้รู้และการไต่ถามตรงจากหลักฐานต่างๆ แต่เป็นการประทานให้โดยตรงจากอัลลอฮ์ ผู้ที่ได้รับความรู้จากแหล่งนี้ไม่สามารถรู้ได้ว่าได้รับมาอย่างไร จากใคร ไม่เหมือนกับวะฮยู

อัล อิลฮามคือการประทานให้รู้จากอัลลอฮ์แก่ใจผู้ที่อัลลอฮ์ทรงประสงค์โดยไม่จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนจากผู้รู้และไม่จำเป็นต้องคิดไต่ถามตรงจากหลักฐาน(al-Ghazali,1986:20/3) ผู้ที่อัลลอฮ์ทรงประสงค์นี้เป็นผู้มีอิมานและศักวา เป็นผู้มึใจที่บริสุทธิ์ ปลอดจากคุณลักษณะที่ต้องประณามทั้งห้า (الصفات المذمومة الخمسة) บุคคลเหล่านี้เรียกว่า เอลียาฮ์ และอัศฟียาฮ์ (الأولياء والأصفياء) ความรู้ที่ได้จากแหล่งนี้เรียกว่า อัลอูลูม อัลอิลฮามียะฮ์ (العلوم الإلهامية) ซึ่งเป็นความรู้ที่นักศุฟีใช้ให้ความสนใจเป็นอย่างมาก

3- สติปัญญาและประสบการณ์ (العقل والخبرة) เป็นแหล่งที่มาของความรู้สำหรับทุกคน ผู้ที่ใช้สติปัญญาในการไต่ถามตรงทำความเข้าใจและสรุปหุ่ก่อกออกจากหลักฐานจาก

อัลกุรอานและสุนนะฮ์บุคคลกลุ่มนี้เรียกว่า อุละมาอ์ (العلماء) และผู้ที่ใช้ความพยายามหาเหตุผลทางสติปัญญาและรวบรวมประสบการณ์ ความชำนาญ และการทดลองบุคคลลักษณะนี้เรียกว่า อัลคุบระอ์ (الخبراء) ความรู้ที่ได้จากการใช้สติปัญญาและประสบการณ์มีทั้งที่เป็นความรู้ทางโลก (العلوم الدنيوية) และความรู้ทางอาคีเราะฮ์ (العلوم الآخروية) ความรู้ที่มีที่มาจากแหล่งนี้เรียกว่า อัลอูลุมอัลอากิลียะฮ์ (العلوم العقلية) เช่น ความรู้เกี่ยวกับการคิดคำนวณ ความรู้ทางการแพทย์ ความรู้เกี่ยวกับภาษา ต่างๆ และความรู้เกี่ยวกับศิลปะช่างฝีมือต่างๆ เป็นต้น

อิหม่ามอัลเจมาฮะฮ์ลิฮ์ได้แบ่งประเภทของความรู้ตามลักษณะของความรู้ ตามจุดมุ่งหมายในการศึกษา ตามความจำเป็นในการแสวงหา ตามประโยชน์และโทษที่ได้จากความรู้ และตามที่มาของความรู้ ออกเป็นหลายประเภท เช่น อิหม่าม อัลมูอาะละฮ์ (علم المعامله) คือความรู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของจิตใจ (al-Ghazali, 1986:1/32) ซึ่งเป็นความรู้ที่บำวมักลัฟทุกคนต้องรู้ และต้องปฏิบัติตามความจำเป็นของบ่าวผู้นั้นประสบอยู่ เป็นความรู้ที่อัลลอฮ์ทรงใช้ให้บรรดาศาสนทูตของพระองค์เพื่อเผยแผ่ อิหม่าม อัลมุกาชะพะฮ์ (علم المكاشفه) คือความรู้ภายใน (علم الباطن) ซึ่งเป็นความรู้ที่สูงส่งที่สุด ท่านอิหม่ามอัลเจมาฮะฮ์ลิฮ์ได้ให้ความหมายของความรู้ประเภทนี้ว่าเป็นเสมือนแสงสว่างในใจหลังจากทำการชำระล้างทำความสะอาดจากคุณลักษณะที่ควรแก่การประณาม (الصفات المذمومة) อูลุม ชัรียะฮ์ (علوم شرعية) คือความรู้ที่ได้รับจากบรรดานบีโดยตรงโดยไม่ได้รับรู้จากการใช้สติปัญญา ไม่ได้รับรู้จากการทดลอง และไม่ได้รับรู้จากการได้อื่น ความรู้ประเภทนี้เป็นความรู้ที่ควรแก่การยกย่องและตรงกับความเป็นจริงเสมอไม่สามารถปฏิเสธได้เลย อูลุม ฆัยรุ ชัรียะฮ์ (علوم غير شرعية) คือความรู้ที่ไม่ได้รับจากบรรดานบีแต่ได้จากการใช้สติปัญญา จากการทดลอง และจากการได้อื่น

สำหรับระดับความจำเป็นของความรู้ในทัศนะของอิหม่ามอัลเจมาฮะฮ์ลิฮ์ที่สำคัญมีอยู่ 2 ระดับด้วยกันคือ

1. ระดับบุคคล คือความรู้ที่จำเป็นสำหรับแต่ละบุคคลที่ต้องเรียนรู้ในระดับที่สามารถปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นวาญิบสำหรับเขาในเวลานั้นๆ หรือเรียกว่าความรู้ฟุฎูฮ์
2. ระดับสังคม คือความรู้ที่จำเป็นต่อความอยู่รอดของสังคม บุคคลที่ไม่เป็นต้องเรียนรู้ทุกคนเมื่อสมาชิกบางส่วนของสังคมนั้นๆ ได้เรียนรู้มาแล้ว หรือเรียกว่าความรู้ฟิรฎูกิฟายะฮ์

3.2 แนวคิดของอิหม่ามอัลเจมาฮะฮ์ลิฮ์เกี่ยวกับการสอน

การสอน การให้การศึกษา การอบรม การชี้แนะคือ หน้าที่หลักของผู้มีความรู้ ผู้ที่มีความรู้และได้ปฏิบัติในสิ่งที่ได้เรียนรู้แล้วทำการสอนผู้อื่นเปรียบดังพระอาทิตย์ที่ให้แสงสว่างแก่

คนอื่นและตัวเองยังสว่างสดใส การสอนเป็นกระบวนการหล่อหลอมจิตใจและบ่มเพาะพฤติกรรม ครูผู้สอนต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์

ท่านอิหม่ามอัลเจมาฮาลีได้เสนอเทคนิคและวิธีการสอนให้กับครูผู้สอนใน ขณะที่ท่านได้อธิบายถึงคุณลักษณะและหน้าที่ของครูผู้สอนพอสรุปได้ดังนี้ (al-Ghazali, 1986:1/62-72)

ขั้นเตรียมความพร้อม

อิหม่ามอัลเจมาฮาลีได้แนะครูผู้สอนให้เตรียมความพร้อมทั้งตัวผู้สอนและตัวผู้เรียนดังนี้

1. ความพร้อมในตัวครูผู้สอน

1.1 เริ่มแรกครูผู้สอนต้องตั้งเจตนาในการสอนด้วยความบริสุทธิ์ใจเพื่อ อัลลอฮ์ ไม่หวังผลตอบแทนจากผู้เรียนไม่ว่าผลตอบแทนในรูปวัตถุหรือการขอบคุณเพราะการสอน คือหน้าที่ของผู้ การเรียกเก็บค่าตอบแทนหรือหวังผลจากการปฏิบัติหน้าที่ถือว่าเป็นสิ่งไม่บังควร

1.2 ครูผู้สอนต้องนึกเสมอว่าหน้าที่การสอนคือหน้าที่ที่มีเกียรติสูงสุด และครูต้องมีเจตคติที่ดีกับงานสอนเสมอ

1.3 ครูผู้สอนจะต้องเตรียมการสอนก่อนสอนเสมอ ไม่ว่าความพร้อม ทางด้านศาสตร์ที่จะสอนหรือศิลปะในการสอน

1.4 ครูผู้สอนต้องสร้างตัวเองเป็นแบบอย่างสำหรับผู้เรียนทั้งกริยา ท่าทางและวาจา เพื่อผู้เรียนสามารถเลียนแบบได้ถูกต้องทุกเวลา

2. ความพร้อมในตัวผู้เรียน

ครูผู้สอนต้องศึกษาถึงเบื้องหลังด้านความรู้ ความสามารถและต้องศึกษาถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน โดยให้ความสำคัญกับความรู้เดิมของเด็กเพื่อสามารถโยงความรู้ เดิมกับความรู้ใหม่ที่จะสอน แล้วหาวิธีสอนและเนื้อหาที่จะสอนให้เข้ากับสภาพความพร้อมของเด็ก และความแตกต่างระหว่างบุคคลก่อนทำการสอนเสมอ

ขั้นดำเนินการสอน

ท่านอิหม่ามอัลเจมาฮาลีได้แนะผู้สอนเพื่อดำเนินการสอนด้วยวิธีต่างๆ ที่ สามารถช่วยให้ผู้เรียนได้เข้าใจในความรู้อย่างชัดเจนและสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และ แสวงหาวิธีและเทคนิคการสอนซึ่งอย่างท่านนับและให้ปฏิบัติกับผู้เรียนเสมือนลูกของตนเอง (al-Ghazali, 1986:1/69-70) เช่น วิธีสอนแบบบรรยาย วิธีสอนแบบสาธิต วิธีสอนแบบอภิปราย วิธี สอนแบบฝึกฝนและปฏิบัติ วิธีสอนแบบใช้คำถาม วิธีสอนแบบดัดเคียน วิธีสอนแบบดรัมมิม และดรัมบิม วิธีสอนแบบอุปมาอุปไมย วิธีสอนแบบเล่าเรื่อง และวิธีสอนโดยการแสดงเป็นแบบอย่าง

เทคนิคการสอนแบบค่อยเป็นค่อยไปที่ละขั้นตอน นอกจากนี้แล้วท่านยังส่งเสริมให้ผู้สอนใช้วิธีการสอนอื่นๆ อีกที่สามารถช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น การใช้วิธีการถามตอบระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน หรือระหว่างผู้เรียนด้วยกัน หรือการใช้สื่อประกอบการเรียนการสอน เนื่องจากท่านมีเองได้ใช้วิธีการเหล่านี้และ ครูต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขอย่างของท่านเราะสุล

ขั้นวัดผลประเมินผล

เมื่อผู้สอนได้ทำการสอนและได้ใช้กิจกรรมต่างๆ ที่เหมาะสมเรื่องที่ได้สอนจบลงแล้ว ผู้สอนและผู้เรียนต้องร่วมกันประเมินว่าสามารถข้ามไปเรียนในเนื้อหาที่สูงกว่าได้แล้วหรือยัง ผู้เรียนได้เข้าใจและปฏิบัติได้ถูกต้องแล้วหรือยัง ท่านอิหม่ามอัลฆะซาลีได้แนะนำผู้เรียนว่า ไม่ควรข้ามไปเรียนในเนื้อหาที่สูงกว่านอกเสียจากได้เข้าใจเนื้อหาที่เรียนมาอย่างลึกซึ้งแล้ว (al-Ghazali, 1986:1/66) ดังนั้นผู้เรียนต้องทำการประเมินตนเองหลังเรียนเสมอ และผู้สอนก็ต้องทำการประเมินผู้เรียนหลังจากทำการสอนเพื่อจะได้สอนในเนื้อหาอื่นๆ ต่อไปอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

นอกจากนี้ท่านอิหม่ามอัลฆะซาลีได้ให้ความสำคัญกับจิตวิทยาในการสอนและการปรับพฤติกรรมควบคู่ไปด้วย ท่านได้กำชับให้ผู้ทำการสอนได้ใช้จิตวิทยาในการสอนทุกครั้ง เพื่อให้เด็กเกิดการเรียนรู้และสามารถปรับพฤติกรรมหลังจากได้เรียนรู้

3.3 แนวคิดของอิหม่ามอัลฆะซาลีเกี่ยวกับการศรัทธา

การศรัทธาในทัศนะของท่านเสมือนหน้าที่ของเกษตรกรที่พยายามถอนวัชพืชที่ขึ้นรอบๆ ต้นไม้ที่ปลูกไว้เพื่อทำความสะอาดและให้ต้นไม้ที่ปลูกนั้นเจริญงอกงาม การศรัทธาเป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพผู้เรียน การสอนต้องควบคู่กับการศรัทธา การศรัทธาในทัศนะของอิหม่ามอัลฆะซาลีมีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. เพื่อจัดคุณลักษณะที่ควรแก่การประเมินและปลูกฝังคุณลักษณะที่ควรแก่การยกย่อง
2. เพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์สามารถปฏิบัติหน้าที่ในฐานะตัวแทนของอัลลอฮฺบนพื้นแผ่นดินได้
3. เพื่อเป็นบ่าวที่ภักดี มีความสุข เข้าถึงอัลลอฮฺและได้รับความโปรดปรานจากพระองค์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

นอกจากนี้การศรัทธาในทัศนะของอิหม่ามอัลฆะซาลีต้องเป็นไปด้วยรูปแบบและวิธีการต่อไปนี้

1. การแสดงเป็นแบบอย่าง (القدوة)
2. การฝึกฝนและปฏิบัติจริง (الممارسة والعمل)

3. การตักเตือนและนាំเป็นบทเรียน (العظة والنصح)
4. การอุปมาอุปไมยและการเก็บเป็นหลักฐาน (ضرب الأمثال والاستشهاد)
5. การเล่าเรื่อง (القصص)
6. การกระตุ้นให้กระทำและกระตุ้นให้หลีกเลี่ยง (الترغيب والترهيب)
7. การให้การชมเชยและการลงโทษ (الثواب والعقاب)

อิหม่ามอัลเจมาฮะซาลีย์มีความเชื่อว่า มนุษย์เราไม่สามารถเข้าถึงอัลลอฮ์และขึ้นสู่ความสมบูรณ์ได้้นอกจากได้ผ่านกระบวนการตักบีรียะฮ์ในทุกด้านของชีวิตมาก่อน ความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อที่ได้ปลูกฝังด้วยคำสอนของอิสลามว่ามนุษย์นั้นประกอบด้วยจิตวิญญาณ สติปัญญา และร่างกาย (النفس الروح والجسم) ทั้งสามส่วนต้องได้รับการดูแลอย่างดียิ่ง ด้วยเหตุดังกล่าวในทัศนะของอิหม่ามอัลเจมาฮะซาลีย์แล้วทุกด้านของความเป็นมนุษย์ต้องได้รับการตักบีรียะฮ์ ซึ่งประกอบด้วย 6 ด้านด้วยกันคือ

1. ด้านจิตวิญญาณ (التربية الروحية)
2. ด้านสติปัญญา (التربية العقلية)
3. ด้านกริยามารยาท (التربية الأخلاقية)
4. ด้านอารมณ์ความรู้สึก (التربية النفسية)
5. ด้านร่างกาย (التربية الجسمية)
5. ด้านสังคม (التربية الاجتماعية)

อภิปรายผล

จากการศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเจมาฮะซาลีย์ในหนังสืออิหฺยาอฺ อุลูม อัลดีน มีประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายดังนี้

1. ชีวิตประวัติของท่านอิหม่ามอัลเจมาฮะซาลีย์

อิหม่ามอัลเจมาฮะซาลีย์เกิดในครอบครัวยากจน สมถะ ส้อมรอบด้วยบรรยากาศแห่งความรู้และการศึกษา การอบรมดูแลจากอุละมาอ์ที่โด่งดังในหลายสาขาวิชาทำให้อิหม่ามอัลเจมาฮะซาลีย์เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาที่ดีตั้งแต่ยังเยาว์วัย และสภาพสังคมการเมืองในสมัยนั้นมีหลายสำนักเช่น สำนักแนวคิดอัลบานีนิยะฮ์ สำนักแนวคิดมุตะกัลลีมิน สำนักแนวคิดปรัชญา สำนักแนวคิดสุฟีซ และอุปสรรคชีวิตในวัยศึกษาที่โดนปล้นกลางทางจนทำให้ท่านต้องกลับทบทวนและท่องจำความรู้

ที่ได้เล่าเรียนมา ก่อนจะมาร่วมการชอบแสวงหาความรู้และความจริงอยู่ในตัวท่านซึ่งเป็นทุนเดิมของท่านอยู่แล้ว ท้ายที่สุดท่านได้ศึกษากับท่านอิหม่ามอัลญะอ์นีย์จนกระทั่งท่านอัลญะอ์นีย์เสียชีวิตไป ท่านได้ทุ่มเทและพยายามศึกษาอย่างพากเพียรจนเป็นที่เลื่องลือในหมู่นักศึกษาศัมัยเดียวกัน ท่านได้รับเอาวิชาการมากมาย ครอบคลุมทั้งวิชาการศาสนาตามแนวทางชาฟีอีย์ ตรีทศศาสตร์ วิชาการได้เคียง วิชาว่าด้วยหลักการพื้นฐานทางศาสนาและปรัชญา ท่านเรียนรู้อย่างละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจเป็นอย่างดี จนอาจารย์ของท่านได้เปรียบเทียบกับความรู้ของท่านว่าเป็น “ห้วงสมุทรที่ล้าลึก” เมื่อท่านได้ศึกษาหนังสือของอะบิฏอลิบ อัลมัจกีซฺยฺหฺนังฮฺอิลฎุกลุฎิบ หนังสือของ อัลฮาริษ อัลมุฮาสิบียฺ และเอกสารต่างๆ ของอัลญะอ์นีย์ ท่านจึงเปลี่ยนสภาพความเป็นอยู่ ท่านตระหนักว่าท่านจำเป็นต้องขจัดเกลียดใจเพราะทุกสิ่งที่ท่านกระทำอยู่ในเวลานั้นเพื่อเกียรติยศชื่อเสียงเท่านั้น ท่านจึงสละทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้มาแล้วหันเข้าสู่ชีวิตศุฟีเย ท่านใช้ชีวิตในแนวทางศุฟีเยจนและกลับหันไปให้ความสนใจกับการศึกษารวันท่านนบี ท่องและทบทวนหนังสือหะดีษอัลบุคอรียฺและมุสลิม สิ่งเหล่านี้เกิดได้กับอิหม่ามเนื่องจากท่านได้รับการปลูกฝังเป็นอย่างดีตั้งแต่ยังเยาว์วัยในเรื่องการตอบแทนและการกลับสู่อัลลอฮฺในวันอาคีเราะฮฺถึงแม้ท่านได้รับตำแหน่งที่สูงส่ง เกียรติยศและชื่อเสียงก็ตาม

2. หนังสืออุญาฮ์ อุลูม อัลดีน

สภาพสังคม การเมืองสมัยท่านส่งผลให้บรรดาอุละมาอ์เอาใจใส่กับโลกวัตถุมากกว่าการให้ความสำคัญกับวันอาคีเราะฮฺ จนทำให้ความรู้ทางศาสนามีแค่เพียงชื่อเรียก มีความรู้ขาดการปฏิบัติ มุ่งแต่ได้ตำแหน่งชื่อเสียง อุละมาอ์อาคีเราะฮฺไม่ท้อมิ สิ่งเหล่านี้ทำให้ท่านอิหม่ามรู้สึกรู้สอกและตระหนักในความรับผิดชอบจึงสละทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ด้วยการถือสั่นโดยและเขียนหนังสือเพื่อทำการฟื้นฟูวิชาการศาสนาที่มุ่งเน้นในเรื่องอาคีเราะฮฺและความบริสุทธิ์ในอัลลอฮฺ การแบ่งสัดส่วนของหนังสือนี้มุ่งบอกถึงความกว้างไกลในความรู้ของผู้เขียน รวมทั้งการใช้หลักฐานและการเปรียบเทียบเพื่อดึงดูดใจผู้อ่านและช่วยให้เข้าใจง่าย จึงมีผู้คนบางคนเลื่อมใสในหนังสือและได้รับการยอมรับจากมหาชนส่วนใหญ่ สำหรับเสียงวิจารณ์จากอุละมาอ์บางท่านที่พูดถึงหนังสือในแนวที่ไม่ดีนั้นเนื่องจากมีหะดีษเมาฎูอ์และเรื่องราวจากกลุ่มนักศุฟีเยปะปนอยู่เป็นเรื่องธรรมดาที่เจ้าตัวยอมรับอยู่แล้วและเป็นการชี้ให้เห็นว่าผลงานของมนุษย์ย่อมมีดีมีร้าย แต่ผลดีและประโยชน์ที่คนส่วนใหญ่ได้รับมีมากกว่าจึงไม่หลงห่อยนของความเป็นหนังสือแห่งการฟื้นฟูวิชาการศาสนาในสมัยนั้น

3. แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลฆะซาลี

หนังสือเล่มนี้ของ อุลุม อัคดิน มีเนื้อหาเต็มด้วยแนวคิดของท่านอิหม่ามอัลฆะซาลี เกี่ยวข้องกับทุกแง่มุมของชีวิตมุสลิม ตั้งแต่อภิปรายเกี่ยวกับแนวคิดของท่านในเรื่องต่อไปนี้คือ

3.1. แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลฆะซาลีเกี่ยวกับความรู้

ท่านอิหม่ามอัลฆะซาลีได้แบ่งประเภทของศาสตร์ออกเป็นศาสตร์ทางศาสนา ศาสตร์ทางโลก ศาสตร์ทางทฤษฎี ศาสตร์ทางปฏิบัติ ศาสตร์เหนือเหตุผล ศาสตร์ทางสติปัญญา ศาสตร์มูอามะละฮฺและศาสตร์มุกาชะฟะฮฺ การแบ่งประเภทของศาสตร์ของท่านแสดงถึงความกว้างขวางไพศาลในวิชาการและสอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการสมัยก่อนและสมัยใหม่ และบ่งบอกถึงความเข้าใจของท่านต่อคุนยา อาทิเราะฮฺ อัลลอฮฺ และมนุษย์ แนวคิดของท่านช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของความรู้และระดับของความรู้ตามความจำเป็นของบุคคลและสังคม และช่วยให้เข้าถึงความรู้ที่จำเป็นเพื่อวันอาคีเราะฮฺและคุนยา ต่อปัจเจกบุคคลและสังคมและสามารถใช้ความรู้ต่างๆ ได้ถูกต้อง

1.2. แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลฆะซาลีเกี่ยวกับการสอน

ตามแนวคิดของอิหม่ามอัลฆะซาลี การสอนนั้นเป็นกระบวนการที่สามารถให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจและสามารถปฏิบัติได้ถูกต้องด้วยความบริสุทธิ์ใจ เพื่อเป็นบ่าวที่ภักดีต่ออัลลอฮฺ สามารถเข้าถึงพระเจ้าโดยปราศจากความหึงงายโส และได้รับความโปรดปรานจากอัลลอฮฺ ครูไม่ใช่เป็นผู้รู้ในวิชาที่สอนเพียงอย่างเดียวแต่ต้องมีความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ไปยังผู้เรียนด้วยวิธีและเทคนิคการสอนที่เหมาะสมเข้ากับความรู้เดิมของผู้เรียน สามารถใช้เทคนิคการสอนที่หลากหลายเหมาะสมกับเนื้อหาและสภาพของผู้เรียน และมีทักษะในการใช้จิตวิทยาการศึกษาโดยให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน ปฏิบัติตนต่อผู้เรียนเสมือนพ่อกับลูก มีความเมตตาต่อผู้เรียน เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญที่สุด และปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียนด้วยคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของความเป็นครู ซึ่งมีบางประเด็นที่ควรอภิปราย คือ

2. 2.1. อิหม่ามอัลฆะซาลีได้เน้นให้ครูผู้สอนคำนึงถึงความรู้เดิมของเด็กก่อนทำการสอน ท่านเชื่อว่าความรู้เดิมของเด็กมีผลต่อการเรียนรู้ของเขาในอนาคต ซึ่งมีทฤษฎีใหม่ๆ หลายทฤษฎีสอดคล้องและสนับสนุนแนวคิดนี้ เช่น ทฤษฎีธาตุมูลที่เหมือนหรือคล้ายคลึงทฤษฎีอื่นๆ และทฤษฎีการถ่ายโยงของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์ กล่าวคือ (สุรางค์ ใจดีตระกูล, 2541: 262-263)

1. ทฤษฎีธาตุมูลที่เหมือนหรือคล้ายคลึง (Identical Element) ซึ่งกล่าวว่า การถ่ายโอนจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อสถานการณ์ใหม่มีธาตุมูล (Elements) เหมือนหรือคล้ายคลึงกับธาตุมูลในสถานการณ์ของการเรียนรู้ในอดีต

2. ทฤษฎีนัยทั่วไป (Generalization Theory) ของจัตต์ (Judd, 1908) เป็นผู้คิดทฤษฎีการถ่ายโอนการเรียนรู้ที่เรียกว่า “Generalization Theory” ซึ่งกล่าวว่า การเรียนรู้หลักการจะช่วยเอื้อต่อการถ่ายโอนความรู้ทางบวก

3. ทฤษฎีการถ่ายโอนของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์ที่เรียกว่า “Transposition” ซึ่งอธิบายว่า การถ่ายโอนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เรียนมีความเข้าใจอย่างมีความหมาย ไม่ใช่ด้วยความจำแบบนกแก้ว นกขุนทอง จึงจะสามารถนำความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ใหม่ที่มีความคล้ายคลึง โดยส่วนรวม (Configuration) ทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีที่อธิบายความหมายของทฤษฎีการถ่ายโอน โดยเฉพาะเกี่ยวกับการถ่ายโอนการเรียนรู้ทางพุทธิปัญญา

2. 2.2 อีหม่ามอัลเจาะซาลีได้ชี้แนะครูผู้สอนว่า “การสอนนั้นควรเริ่มจากสิ่งที่ย้ายไปสู่สิ่งที่ยาก การสอนนั้นควรเป็นขั้นเป็นตอนไม่ควรข้ามไปในเนื้อหาที่สูงกว่าก่อนที่ผู้เรียนได้เข้าใจกับเนื้อหาที่ได้เรียนมาก่อนนั้นดีที่สุดแล้ว” นับว่าเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับจากนักการศึกษาโดยทั่วไป และได้รับการสนับสนุนจากทฤษฎีการเรียนรู้ที่เชื่อว่า ความรู้ในระดับที่สูงกว่าจะต้องอาศัยความรู้ในระดับที่ต่ำกว่าเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ ทฤษฎีนี้คือทฤษฎีลำดับขั้นของกาเย่ (Gagne) (พงษ์พันธ์ พงษ์โสภณ, 2542: 132-136) มีรายละเอียดดังนี้

ขั้นที่ 1 การเรียนรู้โดยอาศัยสัญญาณ (Sign Learning) เป็นการเรียนรู้ชนิดที่ย้ายที่สุดและอยู่ในระดับต่ำที่สุด เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีต้องลงมือกระทำและเป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนไม่สามารถบังคับพฤติกรรมที่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้นได้

ขั้นที่ 2 การเรียนรู้โดยการเชื่อมโยงสิ่งเร้า การตอบสนอง (Stimulus Response Learning) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้า การตอบสนองแต่มีระดับการเรียนรู้ชนิดแรก เพราะผู้เรียนสามารถควบคุมพฤติกรรม โดยเป็นไปอย่างตั้งใจและรู้ตัว พฤติกรรมของผู้เรียนที่แสดงออกมาเนื่องจากได้รับแรงเสริม (Reinforcement) และมีการกระทำซ้ำบ่อยๆ (Repetition) ซึ่งการเรียนรู้ลักษณะนี้เป็นการเรียนรู้โดยการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ (Operant Conditioning Learning)

ขั้นที่ 3 การเรียนรู้แบบลูกโซ่ (Chaining) เป็นการเรียนรู้โดยใช้ทักษะทางกล้ามเนื้อ (Motor Skill) ซึ่งการเรียนรู้ขั้นนี้เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้า การตอบสนองติดต่อกันไปเป็นลูกโซ่

ขั้นที่ 4 การเรียนรู้ภาษาโดยอาศัยการเชื่อมโยง (Verbal Association) เป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะคล้ายกันกับการเรียนรู้ทักษะในขั้นที่ 3 แต่ใช้ภาษาเป็นตัวแทนเชื่อมโยงเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับความหมายของคำ ลักษณะและประเภทของคำต่างๆ ที่เป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันโดยอาศัยคำที่รู้แล้วกับคำใหม่ที่ออกเสียงคล้ายกัน หรือมีความหมายใกล้เคียงกัน

ขั้นที่ 5 การเรียนรู้จำแนกความแตกต่าง (Discrimination Learning) เป็นการเรียนรู้ชนิดของการจำแนกแยกแยะ โดยที่ผู้เรียนสามารถมองเห็นความแตกต่างของสิ่งของประเภทเดียวกัน โดยอาศัยความจำหรือการสังเกตการเรียนรู้

ขั้นที่ 6 การเรียนรู้ความคิดรวบยอด (Concept Learning) เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถมองเห็นลักษณะรวมหรือความเหมือนของสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ได้ ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนมีการตอบสนองต่อสิ่งของหรือเหตุการณ์นั้นออกมาในลักษณะเป็นกลุ่ม

ขั้นที่ 7 การเรียนรู้หลักการ (Principle Learning) เป็นการเรียนรู้ที่สูงกว่าขั้นการเรียนรู้ความคิดรวบยอด เป็นการเรียนรู้โดยการนำความคิดรวบยอดสองความคิดหรือมากกว่านั้นมารวมโยงกัน และสรุปหรือตั้งเป็นกฎเกณฑ์

ขั้นที่ 8 การเรียนรู้การแก้ปัญหา (Problem Learning) เป็นขั้นที่ผู้เรียนต้องอาศัยกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่เคยเรียนรู้มาแล้ว โดยนำกฎเกณฑ์เหล่านั้นมารวมเข้าด้วยกันแล้วนำไปใช้ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

3.3. แนวคิดทางการศึกษาของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์เกี่ยวกับการศรัทธา

ตามแนวคิดของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์การศรัทธาเป็นกระบวนการที่สามารถหลอหลอมเด็กผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ตั้งที่ท่านนับได้ทำการอบรม สั่งสอนบรรดาเศาะหาบะฮ์จนสามารถนำพาพวกเขาออกจากสภาพที่มีคนสู่สภาพที่ความสว่างสดใส จากความต่ำต้อยสู่ความเจริญรุ่งเรือง จากสภาพอาภิวาติสู่สภาพความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบที่สูงสุดถึงแม้พวกเขาจะก่อนหน้านี้ผู้นั้นอยู่ในสภาพความหลงผิดอันชัดแจ้ง

ท่านอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ได้กล่าวไว้ว่า (al Ghazali, 1934: 128) :“การศึกษาเสมือนหน้าที่ของเกษตรกรที่พยายามถอนวัชพืชที่ขึ้นรอบๆ ต้นไม้ที่ปลูกไว้เพื่อทำความสะอาดและให้ต้นไม้ที่ปลูกนั้นเจริญงอกงาม”

จากความหมายของการศึกษาในทัศนะของอิหม่ามอัลเฆาะซาลีย์ข้างต้นนั้น ท่านได้เปรียบเทียบผู้ทำหน้าที่ทางการศึกษาเสมือนเกษตรกร ผู้เรียนเปรียบเสมือนต้นกล้าที่เขากำลังดูแลวัชพืชต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบๆ ต้นไม้นั้นเปรียบเสมือนสิ่งที่ไม่ปรารถนาต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อผู้เรียนทั้งทางด้านสติปัญญา ด้านจิตใจ และร่างกาย ท่านยังกล่าวอีกว่า “เด็กนั้นคืออะมานะฮ์ที่พอ

แม่ต้องรับผิดชอบ และหัวใจของมันที่ได้สะอาดนั้นดังเพชรอัญมณีที่ได้สะอาด สวยงาม ราคาแพง เด็กนั้นพร้อมรับการปรับแต่ง และเลียนไปตามการปรับแต่งของผู้ดูแล เมื่อได้รับการฝึกฝนในสิ่งที่ติเขาจะเติบโตในสิ่งนั้น เขาก็จะมีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ผลบุญเหล่านั้นจะตกแก่พ่อแม่และผู้ให้การอบรมสั่งสอนเขา และเมื่อเขาได้รับการฝึกฝนในสิ่งที่ไม่ดีและได้รับการเพิกเฉยดั่งสัตว์เดรัจฉานเขาก็จะได้รับความทุกข์และพังทลายในชีวิต และผลลัพท์ดังกล่าวนี้จักตกแก่ผู้ดูแลให้การอบรมเขาด้วย” ดังนั้นการทำหน้าที่ทางการศึกษาในทัศนะของอิหม่ามอัลฆะซาลี้นั้นสำคัญมากและจะต้องครอบคลุมทางด้านจิตใจ ด้านสติปัญญา ด้านพฤติกรรม และด้านร่างกาย ด้วยรูปแบบทางการศึกษาต่างๆ เช่น การแสดงเป็นแบบอย่าง (القدوة) การฝึกฝนและปฏิบัติจริง (الممارسة والعمل) การดัดเตือนและนำเป็นบทเรียน (النصحة والعظة) การอุปมาอุปไมยและการเก็บเป็นหลักฐาน (ضرب الأمثال والاستشهاد) การเล่าเรื่อง (القصص) การกระตุ้นให้กระทำและกระตุ้นให้หลีกเลี่ยง (الترغيب والترهيب) และการให้การชมเชยและการลงโทษ(الثواب والعقاب)

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. 2545. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- คณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,สำนักงาน. ม.ป.ป.. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ.2545-2549. กรุงเทพฯ : ชุมชนการเกษตรแห่งประเทศไทย.
- บินมุสลิม. ม.ป.ป. ปทานุกรมอาหรับ-ไทย . กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือ มานพ วงศ์เสงี่ยม.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2542. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์
- สมาคมศิษย์เก่าอาหรับ. 1419. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมคำแปลเป็นภาษาไทย. มะดีนะฮะ : ศูนย์กัศรีย์ฟายัดเพื่อการพิมพ์อัลกุรอานแห่งมะดีนะฮะ
- สุรางค์ ไคว์ตระกูล. 2541. จิตวิทยาการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่4. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต. 2546. ประวัติการศึกษาอิสลาม. พิมพ์ครั้งที่2. บัลดานี: โรงพิมพ์มิตรภาพ2551.ปรัชญาการศึกษาอิสลาม. บัลดานี : วิทยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตบัลดานี.

- Abu Dawud al-Sijistany . n.d . **Sunan Abi Dawud** (سنن أبي داود) . Dar Ihya' al-Turas al-'Arabiyy.
- Abu Lawi Amin . 1999 . **Us ul al-Tarbiyah al-Islamiah** (أصول التربية الإسلامية) . Lubnan :Muassasah al-Risalah.
- 'Abd al-Fattah Mohd Said Ahmad. 2000. **al-Tasauf Baina al-Ghazali wa Ibnu Taimaih** (التصوف بين الغزالي وابن تيمية) . Dar al-Wafaa.
- 'Abd al-Rahman al-Khalawi. 1984. **Us ul al-Tarbiyah al-Islamiah wa Asalibiha** (أصول التربية الإسلامية وأساليبها) . Damashq : Dar al-Fikr.
- 'Abd al-Rahman Badawiy. 1977. **Muaallafat al-Ghazali** (مؤلفات الغزالي) . al-Kuwait:Wakalah al-Matbu'aat.
- 'Ali al-Shahud. 2009. **al-Asalib al-Shar'iyah fi ta'dib al-Atfal** (الأساليب الشرعية في تأديب الأطفال) . Pahang:Dar al-Ma'mur.
- 'Ali al-Shahud.1985. **Fi al-Tarbiyah al-Islamiah** (في التربية الإسلامية) . Dar al-Fikr al-'Arabiyy.
-2009. **al-Wajiz fi Huquq al-Aaulad fi al-Islam** (الوجيز في حقوق الأولاد في الإسلام) . Pahang :Dar al-Ma'mur.
- al-Albaniy,Mohd Nashir al-Din.n.d. **Silsilah al-Ahadith al-Sahihah** (سلسلة الأحاديث الصحيحة) . Dar al-Fikr al-'Arabiyy.
-n.d. **Silsilah al-Ahadith al-Da'ifah** (سلسلة الأحاديث الضعيفة) . Dar al-Fikr al-'Arabiyy.
- al-'Asam, 'Abd al-Amir.1998. **al-failasuf al-Ghazali** (الفيلسوف الغزالي) . Bagdad:Dar Qubaa.
- al-Ahwany, Ahmad fuaad. 1968. **al-Tarbiyah fi al-Islam** (التربية في الإسلام) . Mizr : Dar al-Maarif.
- al-'Ausma 'Abd al-Karim. n.d. **Sirah al-Ghazali wa Aqwal al-Mutaqaddimm Fih** (سيرة الغزالي وأقوال المتقدمين فيه) . Dimashq : Dar al-Fikr.
- al-Hazimy, Khalid Hamid. 2000. **Us ul al-Tarbiyah al-Islamiah** (أصول التربية الإسلامية) . Dar 'Ilmilk al-Kutub.

- al-'Irāqiy, Zainu al-Din. n.d. al-Mughni 'an Hamli al-Asfar fi al-Asfar fi Takhrij ma fi al-Ihya min al-Akhar (المغني عن حمل الأسفار في الأسفار في تخريج ما في الإحياء من الأخبار). Lubnan: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah.
- al-Imam al-Nawawiy. 1987. **Aādab al-'Aalim wa al-Muta'alim (آداب العالم والمعلم)**. Maktabah al-Sahabah.
- al-Ma'had al-'Aalami Li al-Fikr al-Islamiy. 1986. **Islamiyah al-Ma'rifah (إسلامية المعرفة)**. Dar 'Ilmilk al-Kutub.
- al-Maqdisiy, Ahmad Ibn 'Abd al-Rahman Ibn Qudamah. 1978. **Mukhtasar Minhajal-Qasidin (مختصر منهاج القاصدين)**. Maktabah Dar al-Bayan.
- al-Qaradawiy, Yusof . 1994. **al-Imam al-Ghazali baina Madhihi wa Naqidhi (الإمام الغزالي بين مادحيه وناقديه)**. Birut : Muassasah al-Risalah.
- al-Tabari. 1987. **Jami'a al-Bayan fi Tafsir al-Quran (جامع البيان في تفسير القرآن)**. al-Qahirah : Dar al-Hadith.
- al-Naisaburiy, Muslim ibnu al-Hajjaj. n.d. **Sahih Muslim (صحيح مسلم)**. al-Matba'ah al-Misriah.
- al-Qasimiy, Muhammad Jamal al-Din. n.d. **Tahzib Mau'izah al-Mu'minin min Ihya Ulum al-din li al-Imam al-Ghazali (تهذيب موعظة المؤمنين من إحياء علوم الدين للإمام أبي حامد الغزالي)**. Dar Ibn al-Qayum.
- al-Subkiy . n.d. **Tabaqat al-Safi'iyah al-Kubra (طبقات الشافعية الكبرى)**. Birut : Dar- al-Ma'rifah.
- al-Shamy, Shalih Ahmad. 1993. **Aa'lām al-Muslimn al-Imam al-Ghazali Hujjah al-Islam wa Mujaddid al-Miaah al-Khamisah (أعلام المسلمين الإمام الغزالي حجة الإسلام ومجدد المائة الخامسة)**. Demisk : Dār- al-Qalam.
- Mahmud al-Tahhān. 1987. **Taysir Mustalah al-Hadith (تيسير مصطلح الحديث)**. al-Riyād : Maktabat al-Ma'ārif.
- Mohammah Ibn Mohammad al-Ghazaliy. 1986. **Ihya'Ulum al-Din (إحياء علوم الدين)**. Lubnan : Dar al-kutub al-'Imiah.
- 1986. **Ayuha al-Walad (أيها الولد)**. Lubnan : Dar al-kutub al-'Imiyah

- Mohammad Qutub.1992. **Manhaj al-tarbiyah al-islamiyah** (منهج التربية الإسلامية). Dar al-Shuruq.
- Mohammad Sa'id Mursiy.1997. **Fan Tarbiyah al-Aulad fi al-Islam** (فن تربية الأولاد في الإسلام). Lubnan :Muassasah al-Riisalah.
- Murtada,Mohammad Ibn Mohammad al-Husainiy al-Zubaidiy. n.d. **Ittihaf al-Sadah al-Muttaqin bi Sharh Ihya Ulum al-Din** (تحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين). Beirut: Muassasah al-Tarikh al-'Arabiy.
- Sa'id Hawa.2005. **al-Mustakhlash fi Tazkiyah al-Angfus** (المستخلص في تزكية الأنفس). Dar al-Salam.
- Yusuf al-Suriy. n.d. **Asalib al-Rasul (SAW) fi al-Da'wah wa al-Tarbiyah** (أساليب الرسول صلى الله عليه وسلم في الدعوة والتربية). Sanduq al-Takaful.

วิทยานิพนธ์

- ยุทธนา เกื้อกุล. 2550. “วิทยาการสอนของท่านมีมุอัมมัด ﷺ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สามารถ มีสุวรรณ. 2539. “ปรัชญาซูฟีของฆอซาลี”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชากลุ่มปรัชญาอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- Ahmad al-Qusayir.2003. ‘**Aqidah al-Sufiyah Wahdatul al-Wujud al-Khafiyyah** (عقيدة الصوفية (وحدة الوجود الخفية) Maktabah al-Rushd.
- Ayub Dakhllullah .1996 . **al-Tarbiyah al-Islamiyah ‘inda al-Imam al-Ghazali** (التربية الإسلامية عند الإمام الغزالي) Bairut : al-Maktabah al-Asriah.
- Muhammad Nabil Nufal.1996. **Abu Hamid al-Ghazali Falsafatuhu wa Aarauhu** (أبو حامد الغزالي فلسفته وآراؤه) Bairut : Al-Maktabah Al-Asriah.
- Sulaiman Dunya.1965. **al-Haqiqah fi Nazari al-Ghazali** (الحقیقة في نظر الغزالي). Dar al-M'aaarif.